

І. М. Шаруха (Магілёў, Беларусь)

ГІДРАНІМІЯ НАВАКОЛЛЯЎ МАГІЛЁВА

Анотацыя. У артыкуле разглядаюцца гіпотэзы і версіі паходжання назваў рэк, ручаёў, азёр Магілёва і наваколля. Прыводзяцца параўнанні гідранімічных асноў, якія існуюць у фіна-ўгорскай, балцкай, кельцкай, старажытнаеўрапейскай, славянскай гідраніміі.

Summary. The article discusses the hypotheses and versions of the origin of the names of rivers, streams, lakes of Mogilev and the surrounding area. Comparisons are made of the

hydronymic bases that exist in the Finno-Ugric, Baltic, Celtic, ancient European, Slavic hydronymy.

Ключавыя словы: Магілёў, наваколлі, гідранімія, патамонім, лімнонім, гелонім, балота, рака, возера, этымалогія, тапанімія.

Keywords: Mogilev, neighborhood, hydronyms, potamonim, limnonim, gelonim, swamp, river, lake, etymology, toponimy.

60 гадоў таму назад, у 1959 г., у Магілёве пабачылі свет дзве грунтоўныя геаграфічныя працы – “Прырода Магілёўскай вобласці” П. Лярскага і калектыўная манаграфія “Очерки по географии Могилева и его окрестностей”. Артыкулы апошняй (аўтары Ю. Шчарбакоў, М. Ратабыльскі, П. Лярскі, З. Пятрова, В. Жучкевіч, І. Перакростаў) ахоплівалі ўсё геаграфічныя тэмы з фізічнай, сацыяльнай і эканамічнай геаграфіі. Па-за ўвагай аўтараў засталіся толькі пытанні культурных ландшафтаў і тапаніміі, што натуральна адпавядала тагачаснаму ўзроўню развіцця навукі.

Паспрабуем запоўніць лакуны ў пытаннях гідраніміі. Гідронімы разглядаюцца ў альфабэтным парадку.

Грабянёва, Грабянёўскае (Святое возера). Лімнонім славянскага паходжання, ад характарыстыкі месцазнаходжання – ад ‘грэбень’, ‘вал’. Возера знаходзіцца ў падножжа карэннага берага р. Днепр. Варыянтная назва “Святое” не мае дачынення да сакральнай назвы СВЯТЫ, хця памылкова насельніцтвам так і ўспрымаецца. Па ўсёй краіне можна пачуць, прачытаць у літаратурных крыніцах, што калі толькі заходзіць гаворка пра азёры з назвай Святое, то абавязкова назва будзе суправаджацца легендамі і паданнямі пра тое, што некалі ў гэтых мясцінах правалілася царква (касцёл) і можна пачуць званы. Назвы гідранімічнага паходжання: элементы СВ- і -Т- у значэнні ‘выток з возера’ і ‘возера’. Яшчэ гадоў 150–200 з возера выпякаў ручай Качарага (уздоўж вул. Габраўскай, каля гіпермаркета “Гіпа”).

Дзебра. Патамонім можна тлумачыць з некалькіх пазіцый. Як характарыстыку даліны – ‘невялікі лес’, ‘густы лес’. Акрамя таго, у значэнні ‘глыбокі яр, лес, даліна, патак у цяніне, роў’. Сапраўды, ручай мае глыбокую даліну. Назва можа быць звязана са старажытнай індаеўрапейскай асновай DHEUBH – ‘глыбокі’.

Дзягцярка. Верагодна, што патамонім паходзіць ад літоўскага апелятыва DEGUTINE – ‘дзягцярыя’. Але большую ўпэўненасць дае мясцовы геаграфічны тэрмін ДЗЯГНА – ‘балота, багна’.

Дубравенка. З берагоў гэтай ракі пачаўся Магілёў. Аснова ДУБР-, суфікс – АВА – ‘вада’ і дэмінітыўны фармант -ЕНКА. Элемент ДУБ- –

у славяна-балтаў меў азначэнне ‘вада ў паглыбленні’ (літоўскія – DUBE, DUBUS, DUBURAS – ‘яма, упадзіна; глыбокі’; ‘вір, западзіна’; латышскі DUBRAJAS – ‘балота, топкае месца’), што супадае па значэнні і з кельцкімі тэрмінамі DUBH – ‘чорны’, DUBRO (DUBRON) – ‘вада’. Назва хутчэй за ўсё пайшла ад некалі забалочанага вусця да вытокаў.

Друць. Назва дастаткова старажытная: у індаеўрапейскіх версіях DR- – ‘вада’, DHRU- – ‘пастаянны’, санскрыцкае DRU- – ‘рухашча’. Ёсць меркаванні, што назва прысвечана Палярнай зорцы – DRUVA, DRUVA-TARA – Палярная зорка, або Цвік, Зорны кол. У літоўскай версіі – ‘моцная, вялікая’; у кельцкай DR- – ‘моцны, дуб’ (магчыма, першапачаткова DR- адносілася да абазначэння дрэва, напрыклад, старажытнаіндаеўрапейскае DRU- – ‘лес’, а потым перайшло на абазначэнне рэк, бо малонак рэк у рачной сістэме вельмі нагадвае кроны дрэў. Славянская DR- ад дзеяслова ‘драць’. Найбольш верагодна, што назва балцкая, бо аснова ДР-/РД- (трансфармаваная з фіна-ўгорскіх ТР-/РТ-) у значэнні ‘рака, што цячэ праз забалочаныя азёры, балоты, з вытокаў з возера, балота’.

Любуж. Гідронімаў з асновамі ЛУБ-/ ЛЮБ- у Беларусі вялікая колькасць. Існуюць розныя версіі паходжання падобных назваў, у т. л. этнанімічныя – ад любушан-балотнікаў, люцічаў-любучаў; ад княгіні Любавы і князя Люба, ад міфічнай заснавальніцы Прагі – Любавы, ад імя Любамір, ад паганскай багіні Любушы (напрыклад, в. Любушаны Кіраўскага раёна). Пры ўтварэнні гідронімаў аснова ЛЮБ- (ад Нямеччыны і Сербіі да Волгі) выкарыстана ў сэнсавым значэнні ‘выток з возера, альбо балота’ (у т. л. Любуш-Лебус, цэнтр Любушанскай зямлі, цэнтр заходніх палян да 1025 г.; Любеч Чарнігаўскі, з IX ст.; Любча, з XIII ст.; польскі Люблін; старажытны разанскі Любуцеск і інш.), што пацвярджаецца тапаграфіяй руч. Любуж-Чорны.

Прыснянка. Гідранімічныя элементы: ПРЫ- (ПРА- ад старажытнаславянскага БАРА, шляхам аглушэння, у значэнні ‘балота’) + СН(А)- (‘возера’) + дэмінітуўны фармант -ЯНКА. Атрымліваем патамонім у значэнні ‘забалочаная рака з вытокаў з возера, забалочанага возера, балота’.

Раста. Рака ў Дрыбінскім, Магілёўскім, Чавускім і Слаўгарадскім раёнах, правы прыток р. Проня. Мясціны прыгожыя, што дало падставу лічыць назву гідроніма ў значэннях ‘маляўнічая’, ‘прыгожыя мясціны’, ‘зелёная’, ‘багатая, урадлівая, ураджайная’. Парэсца заселена дастаткова шчыльна са старажытнасці. У. Топараў, А. Трубачоў (1962)

прытрымліваліся балцкай версіі паходжання – літоўскае RIEŠUTIS, латышкае RIEKSTS – ‘арэх’. Навукоўцы налічылі ў Падняпроўі каля 20 падобных назваў. Гэтую версію падтрымліваў і В. Жучкевіч (1974). У назве корань РАС-, які можа ўказваць, што рака мае некалькі вытокаў (ручаёў, крыніц), прымае шмат прытокаў (РАССОХА), развіляецца, падзяляецца на два рукавы (сустракаюцца невялікія астравы). Калі ўлічыць магчымасці метатэзы, то РАС- семантычна адпавядае аснове АРХ-/АРС- у значэнні ‘забалочаная’ (але не АРЭХ у балцкай версіі). Вельмі часта гідронімы з апелятывам РАСа азначаюць – ‘мачажына, багна’, ‘мокрае месца’. Звернем увагу на ‘балотныя’ назвы прытокаў Расты – Рудзея, Будлянка, Хоцінка. Суфікс -Т-, магчыма, паказвае на азёрны выток ракі. Не выключаецца і сувязь з фіна-моўнымі асновамі, напрыклад, на комі мове РОЗ-/РОС- ‘уваход, шчыліна, дзірка’, а яшчэ РАС – ‘зарасці’.

Струиця, Левая Струиця, ручаі ў г. Магілёве. Значэнні: ‘невялікі струг’, ‘невялікі ручай’, ‘ручай, што цячэ праз забалочаную западзіну’.

Хвоенка (Фойна, Фоінка, Хойна, Хвойна), рака ў Шклоўскім і Магілёўскім раёнах. Назва не ад пароды дрэва. Назва геланімічнага паходжання. Выток ракі з балота Фойна (Хойна), Фойніцкі Масток. Назва фіна-ўгорскага паходжання (ХОЙ – ‘балота’).

Шчацінка (Шарсцінка), рака, левы прыток р. Вільчанка. Назва ў значэнні ‘нізкі бераг рачнага вусця’ (ШАТ, ЧАТ – ‘вусце, суток рэк’).

Маём надзею, што аналіз гідраніміі Магілёўшчыны паспрыяе высвятленню пытанняў этнічнага прыродакарыстання, гісторыі засялення тэрыторыі Магілёўскага Падняпроўя.